

ЕТНОВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ГІРСЬКОЇ ШКОЛИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розкриваються особливості виховання школярів в умовах етнічного середовища Карпатського регіону. Автор аналізує проблеми та перспективи розвитку гірської школи.

Ключові слова: гірська школа, етнос, гірське середовище, виховний процес, етнічний, формування, розвиток особистості.

Постановка проблеми. Всебічний розвиток особистості неможливий без відродження духовної культури та вітчизняних етнічних виховних традицій, надбань народної педагогіки. Зростання національної свідомості народу, прагнення досконало пізнати історичні джерела духовно-культурної спадщини, почерпнути багатства національної ментальності стають за цих умов внутрішньою потребою особистості. Тому одним із пріоритетних завдань сучасної національної системи освіти і виховання молоді має бути всебічний розвиток духовності, а також надбання нею національних і загальнолюдських цінностей.

Загальний аналіз останніх досліджень. В останні роки помітно посилюється інтерес дослідників до феномена “середовище” як до соціально-виховного чинника (Б.Вітаєв, А.Капська, М.Лукашевич, А.Мудрик, В.Шадриков та ін.). В цьому контексті на особливу увагу заслуговують праці В.Бочарової, О.Валуйського, І.Катерного, В.Семенова, О.Сухомлинської, М.Стельмаховича, С.Шевченко та ін., в яких розкриваються питання виховання особистості та впливу етнокультурного середовища на людину. У психолого-педагогічній літературі проблема етнічних цінностей, духовної культури висвітлюється у працях науковців І.Беха, М.Боришевського, О.Вишневського та ін.

Мета статті. Розкрити особливості впливу етнокультурного середовища на організацію навчально-виховної діяльності загальноосвітнього навчального закладу в умовах гірського регіону Українських Карпат.

Основний виклад матеріалу. Навколишнім середовищем прийнято називати ту частину земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті і виробничій діяльності. “Водночас людина народжується і живе як єство соціальне, у конкретному національному середовищі, належить до певної спільноти, що вирізняється серед інших спільнот особливим енергетичним полем, своєю мовою, культурою, зв’язками з минулим, звичаями і обрядами і яка зветься нацією. Саме звідси, з походження людини, починається для неї поняття свого етносу, народу, нації” [2, с.184].

Невід’ємною частиною етносу і його етнокультури є її система виховання, яка, на думку Д.Латишиної, “своєрідна, як і сам етнос” [10, с.14]. Адже народ, позбавлений свого національного обличчя не може бути народом творчим, не в змозі розкрити весь свій потенціал. Визначальним у цьому напрямі для педагогіки є вивчення закономірностей організації освітньо-виховного середовища, пошук шляхів забезпечення високої якості навчальної, виховної взаємодії дорослих і дітей з метою забезпечення формування всебічно розвиненої творчої особистості.

В гірській місцевості Українських Карпат школа займає особливе місце, перш за все, завдяки тій ролі, яка традиційно відводиться їй у житті гірського села, у вихованні людини-трудівника. Школа – це складова освітнього простору цього

регіону. За своїми характеристиками вона має спільні з міською школою риси: навчальний план, підручники, традиційну класно-урочну форму проведення занять, але у неї є і притаманні тільки їй відмінності – малочисельність структурних складових (мала наповнюваність класів, класи-комплекти в яких працює один вчитель), режим роботи, віддаленість від інформаційних центрів, культурно-просвітницьких та розважальних закладів, загостреність побутово-матеріальних умов.

Стан та рівень роботи гірської школи сьогодні визначається тим, що вона є головним чинником життєдіяльності, збереження і розвитку селища, села чи присілка. Життя кожного мешканця гірського села і його родини пов'язане зі школою і педагогами, які працюють у ній. В цьому контексті актуальним є твердження В.Кузя, що “школа майбутнього, вибираючи траєкторії свого розвитку, скоріше повинна йти за сільською, ніж за міською школою” [4, с.114].

Навчальні заклади у гірській місцевості виконують багатофункціональну роль у суспільному житті, тому що, “крім вирішення освітніх завдань, вони примножують розвиток національних традицій та цінностей – унікального потенціалу вітчизняної культури” [5, 2]. Названі процеси суттєво впливають на функціонування всієї системи освіти, проте особливо гостро це позначається на діяльності закладів освіти у гірській місцевості України. Тому, як стверджує відомий вчений, дослідник проблем сільської школи О.Савченко, “у пошуках нових моделей розвитку сучасних шкіл сільської місцевості необхідно провести глибоке порівняльне дослідження діяльності цих шкіл, щоб визначити їх інваріантні ознаки, а також особливості, що зумовлені авторськими педагогічними системами, впливом тогочасних умов на їх реалізацію” [5].

Актуальність окресленої проблеми зумовлена кількома причинами. Передусім це значення шкіл гірського регіону в системі неперервної освіти, їх роль у вирішенні багатьох питань духовного життя нації, освоєнні нових форм господарювання на селі, відродженні духовного єднання поколінь, культурної самобутності села. Як стверджує Заслужений вчитель України, директор Яворівської ЗОШ Івано-Франківської області – П.Лосюк, “життя горян Галичини, Буковини, Закарпаття – це не тільки гра на сопілці чи трембіті, а важкі умови праці і життя. Тут склався своєрідний уклад життя, зумовлений розселенням на схилах гірських хребтів, де є сінокіс, пасовище, джерельна вода і невеличкий клаптик городу” [5, с.61].

Гірські школи – особливий феномен як у педагогічній теорії, так і в реальній практиці. Географічне положення й соціально-економічний статус – ось аспекти, що відіграють значну роль у функціонуванні цих навчальних закладів. І якщо перший із них характеризується виключно місцем розташування школи, то другий залежить від значної кількості чинників: стану соціально-економічного розвитку конкретного регіону, загального духовно-морального рівня населення села чи селища, природного й предметного середовища, особливих умов функціонування навчально-виховного закладу. Гірська школа майбутнього має стати для всіх учнів другою домівкою. Тут кожен вихованець є господарем, а перебування в її стінах повинно бути не тягарем, а приносити радість і задоволення. У зв'язку з цим, для оптимізації діяльності школи такого типу необхідно: постійно працювати над удосконаленням навчально-виховного середовища, сприяти розвитку творчого потенціалу як вчителів, так і учнів, підтримувати діяльність учнівського самоврядування. Всі зазначені чинники активно впливають на розвиток гірської школи та на процес розв'язання психолого-педагогічних проблем, що стоять перед нею.

У “Концепції українського національного виховання учнів загальноосвітньої школи в умовах Прикарпаття”, розробленій Р.Скульським та М.Стельмаховичем, зазначається, що крім спільних для всієї Української держави, виховних традицій

кожен її регіон має також певні особливості. Серед них автори “Концепції” називають народні художні ремесла і промисли як важливі елементи народної педагогіки, громадської і родинно-побутової культури, трудової і художньої діяльності; народно-побутові та релігійні традиції.

Життя людей в умовах високогір’я впливає на формування їх характеру, спілкування та діяльності. Особливості поведінки мешканців цього регіону зумовлені специфікою гірського етнокультурного середовища. Адже для того, щоб молодій людині досягти визначених завдань, добитися певного успіху необхідно перш за все, жити за законами природи. Тому що, як стверджував відомий філософ Леонардо да Вінчі “у природі все продумано і влаштовано, кожен повинен займатися своєю справою, і в цій мудрості – вища справедливість”.

Мешканці гірських районів з раннього дитинства майстерно володіють різноманітними промислами та ремеслами, ведуть натуральний спосіб життя, користуються специфічними для гірської місцевості прийомами життєзабезпечення, добре знають лікарські рослини та цілющі властивості їх застосування у народній медицині. Тобто намагаються жити за неписаними законами природи та у невід’ємній близькості з нею. В цьому аспекті педагогам потрібно якомога ефективніше використовувати ці зв’язки під час створення різноманітних експериментальних моделей виховної системи школи.

Вагомий вплив на формування особистості спричиняє етнокультурне середовище з його регіональними чинниками, які сприяють творчому розвитку особистості та стимулюють її саморозвиток. Досить часто середовище особистісного культурного розвитку школяра розглядається як “поле життєдіяльності та життєтворчості дитини, що обумовлює його розвиток на основі засвоєння гуманістичних цінностей, особистісного пізнання навколишнього світу” [6, с.4].

Залежно від прихильності до тих чи інших поглядів відводиться й різна роль процесів виховання в розвитку особистості. З одного боку, за несприятливих умов середовища визначається його безсилля (Ж. Піаже), а з іншого – вважається за доцільне активне втручання в поведінку людини – “жорстка поведінкова інженерія” (Б.Скіннера).

Людське суспільство складається з географічного (життєвого) та етнокультурного середовища. Перше – це матеріальне довкілля, складене з природних та антропогенних об’єктів, в якому суспільство існує, задовольняє свої потреби та перетворює його. Друге – це створений людством духовний світ, що охоплює національні, соціальні, економічні, політичні та інші суспільні відносини і вироблені людством духовно-культурні цінності, які впливають на людей, формують їх світогляд, зокрема обумовлюють характер поведінки у їх стосунках з природою.

Особливо актуальною ця проблема є для жителів гірських регіонів. Адже у процесі спілкування з природою, гори намагаються встановити з нею дружні партнерські стосунки, які налагоджуються впродовж віків у процесі пізнання ними довкілля, шляхом проб і помилок, що стає підґрунтям для формування стереотипу поведінки людини в гірському природному середовищі та регулювання відносин “людина-середовище” у процесі господарювання. “Людина гір” вже тривалий час намагається пояснити найзначніші явища природи, синхронізацію свого життя-буття з сезонною ритмікою природи і фенологічними явищами тощо.

Враховуючи зазначені умови педагогічному колективу школи необхідно вибудовувати виховну систему школи у тісній взаємодії з природними чинниками, не порушуючи багатовіковий зв’язок людини з природою. У життя школи повинно

ввійти навчання без примусу, втілюватися ідеї вільного вибору, колективної творчої роботи вчителів, батьків, учнів та громадських організацій.

Тому запорукою цивілізованого розвитку школи, як основного центру навчально-виховного процесу та соціокультурного розвитку в гірській місцевості, є вирішення таких проблем: оптимізація мережі навчально-виховних закладів (створення шкільних округів та центрів виховної та позашкільної виховної роботи); оновлення змістового наповнення навчально-виховного процесу (розробка начальних планів та інтегрованих підручників, створення інноваційних моделей навчального процесу, систематизація виховної роботи, запровадження новітніх технологій); кадрове забезпечення освітніх установ, підвищення громадського статусу педагога (підготовка фахівців за двома спеціальностями, готових до роботи в гірській місцевості); покращення матеріально-технічної бази шкіл (наявність сучасного технічного забезпечення, Інтернету).

Провідним засобом виховної роботи повинна стати творча діяльність учнів - активне ставлення їх до суспільного життя і безпосередня участь у ньому. В її компетенцію входить інформаційна діяльність різновікових загонів (огляди подій суспільного життя країни, краю, села) краєзнавча, пошуково-дослідна і героїко-патріотична робота (участь школярів у пошукових групах, екскурсіях, зустрічах із старожилами своєї місцевості, створення літописів історії свого села, збирання легенд, пісень, переказів, казок, колядок, особиста участь у роботі різноманітних гуртків, фольклорних ансамблів, підготовка доповідей, наукових розвідок, текстів екскурсій по музеях та історичних місцях рідного краю.

Формування зростаючої особистості неможливе без сприятливого впливу навчально-виховного середовища навчального закладу, без етнопедагогічних засобів виховання: звичаїв, традицій, прикмет, усної народної творчості, народної архітектури, ремесел, промислів, символіки, іграшок, національного одягу, народної кулінарії, свят, родинних реліквій, господарських знарядь праці, народного календаря тощо, які одночасно “виступають як результат виховних зусиль народу протягом багатьох віків і як незамінний виховний засіб” [2, с.72].

Виховна система школи повинна базуватися на національній ідеї, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого чинника, у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості. У процесі виховання особистість потрібно залучати до надбань світової культури і загальнолюдських цінностей. За своїми методами й формами система виховання повинна базуватися на етнічних традиціях, засадах народної педагогіки та кращих надбань світової педагогічної думки. Виокремлені нами завдання можна розв'язати шляхом створення у кожному навчальному закладі цілеспрямованого виховного середовища, яке б розширювало можливості для колективної творчої діяльності педагогів, батьків і школярів.

Школа в горах – це своєрідний освітянський заклад, зі своїм статусом, правилами та розпорядком роботи. Від інших шкіл вона відрізняється насамперед тим, що «вона навчає й виховує дітей в безпосередньо в природному оточенні», тож вони вже з раннього дитинства разом із дорослими беруть посильну участь у сільськогосподарській праці, застосовують на практиці здобуті в класі знання, з природничих та інших дисциплін, вирощуючи рослини, садові дерева, доглядаючи за худобою, в результаті чого набувають різноманітних навичок трудової й господарської діяльності. Це сприяє формуванню в школярів таких якостей як самостійність, ініціативність, відповідальність за доручену справу, ощадливість, підприємливість. Гірські краєвиди, зелені ліси, сади дають прекрасну можливість

для здійснення естетичного, екологічного, економічного розвитку, виховання й навчання дітей-горян.

Однак йдеться не лише про вплив географічного середовища, а й про етнокультурні засади, на яких функціонує школа, живе учень і вчитель, діє громада гірського населеного пункту. Адже ми розуміємо, “етнічний – це той, що належить до якогось народу, його культури, традицій” [10].

Прикарпаття – це унікальний край: екзотичні ландшафти, цілющі джерела, давня і цікава історія, унікальні пам’ятки культури, самобутні етноси (гуцули, бойки, лемки), розвинута мережа туристичних послуг – все у цьому регіоні має великий вплив на виховання особистості.

Серед важливих чинників, які впливають на формування фізично й духовно здорової людини чільними є: фізична культура, спорт, спортивна рекреація, активний спосіб життя горян, багатий природний потенціал (чисте повітря, мінеральні джерела, екологічно чисті продукти, розмірений ритм життя, відсутність стресових ситуацій, які створює урбанізований соціум). У цьому контексті ми погоджуємося з думкою П.Лесгафта, що “головним засобом запобігання хворобам є гармонійний розвиток духовних і фізичних сил людини”, який має всі умови для успішної реалізації у Карпатському регіоні [8].

Ще з давніх-давен високо моральним вважалося бережливе ставлення до “всього суцього на землі”, до живої і неживої природи, тваринного і рослинного світу. Для декого можуть видатись дивними своєрідні правила-застереження щодо того як поводитись у навколишньому середовищі. Однак вони передавалися із покоління в покоління, з вуст у уста, і на сьогодні не втратили свого виховного значення. На їх засадах розвинулась у горян надзвичайна любов і прив’язаність до всього свого, рідного, починаючи від гірської скелі чи каменя-валуна на узбіччі, – які навіть отримали в місцевих жителів власні назви і цікаві легенди про їх походження (кам’яна багачка, кам’яна жаба, протяті каміння, скелі Довбуша, писаний камінь...), – до бурхливого у повінь маленького потічка, і до найвищих вершин та прекрасних полонин.

Наведені факти свідчать, що показниками моральної вихованості у горян завжди були конкретні вчинки і поведінка людей, які слугували добрим прикладом для наслідування молодим поколінням.

Відродження українських виховних традицій аж ніяк не означає повернення назад, у минулі історичні часи. На наш погляд, це своєрідне посилення етнопедагогізації виховання. Адже етнопедагогізація виховання – це провідний принцип організації педагогічного процесу в загальноосвітній школі на етнокультурній основі. В цьому аспекті ми намагаємось відродити національну систему виховання не лише для того, щоб відновити кращі здобутки минулого, а й для того, щоб наповнити її сучасним науковим змістом. Правильно організоване виховання формує повноцінну цілісну особистість, яка високо цінує свою громадянську, національну і особистісну гідність, совість, честь. З цією метою необхідно виховувати у зростаючого покоління почуття патріотизму, готовності захищати свій рідний край, а крім того, - повагу до традицій, обізнаність з національною культурою та історією.

Систематична орієнтація на особистість, його національні і загальнолюдські якості – найважливіше завдання педагога-виховника. Тому формування духовної культури особистості, зокрема її загальнолюдського змісту, неможливе без врахування позитивного впливу етнокультурного середовища в якому вона зростає. А здійснювати цей важливий процес повинні національно свідомі педагогічні кадри, які мають значний духовно-культурний потенціал і можуть зробити реальний внесок у цю справу.

Аналіз стану речей щодо рівня вихованості зростаючого покоління, переконливо доводить, що на формування особистості впливає не лише навчально-виховна діяльність на уроках та позаурочних заняттях. “Людина була й завжди залишається дитям природи, і те, що її ріднить з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури”, неодноразово зазначав В.Сухомлинський [9, с.17]. Відомий педагог-гуманіст у своїх працях обґрунтував вихідні положення про взаємовплив і тісний взаємозв’язок таких соціальних інститутів як школа і сім’я, розкрив багатогранні можливості впливу на процес виховання зовнішнього середовища. Тому що формування особистості здійснюється соціумом під впливом середовища через соціальні осередки та інститути (сім’я, соціальні групи, виховні заклади, формальні та неформальні об’єднання).

У зв’язку з цим активізується роль соціальних наук, зокрема педагогіки, психології, “які спрямовані на подолання життєвих криз особистості й суспільства, які можуть передувати соціальним та індивідуальним кризам і катастрофам”. Адже коли етнічні цінності забуваються або ж не знаходять належної підтримки, то загальна система виховання занепадає. При цьому в молоді послаблюються родинні зв’язки, зникає повага до народних традицій та звичаїв.

Висновки.

Практика показує, що на сучасному етапі забезпечити розвиток школи в гірській місцевості лише за рахунок класичних форм організації навчально-виховного процесу, недостатнього фінансування та централізованого управління нею неможливо. На часі вироблення цілісної освітньої політики окремих гірських регіонів і запровадження громадсько-державної форми управління ними. Подальші наукові розвідки пов’язуємо з дослідженням проблеми підготовки вчителя до роботи в гірській школі.

1. Бех І. Виховання особистості: У 2-кн. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. – Львів, 1996. – 238 с.
3. Іванюк Г. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи // Початкова школа. – 2008. – № 9. – С. 12–14.
4. Кузь В. Г. Учитель, школа – пріоритети XXI століття. // Дайджест. 2003. – № 1. – С. 112–116.
5. Лосюк П. Гуцульська школа, до якої йшов все життя. // Сільська школа. – Снятин, 2003. – С. 60–75
6. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник. – К.: Інститут змісту і методів навчання. – 1997. – Т. 2. – 936 с.
7. Основи екології та соціоекології. Навч. посіб. під редакцією В. Енколо – Львів, 1998. – 168 с.
8. Палчевський С. Педагогіка: Навч. посіб. – Київ, 2008. – С. 366–384.
9. Сухомлинський В. “Батьківська педагогіка”. – К., 1978. – 234 с.
10. Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / За ред. акад. В. Кононенка. – Івано-Франківськ, 2005. – 508 с.

The article looks into the peculiarities of the school boys and schoolgirls in the ethnical environment of the Carpathian region. The author analyzes the problems and prospects of the development of the Mountains School.

Key words: *Mountain school ethnos, mountain environment education process, ethnical formation, development.*